

TURISTLARNING QOLISH MUDDATINI BOSHQARISH VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR: SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA

Muxtorov Samadjon Abdusattor o'g'li

mustaqil tadqiqotchi, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
samadjonmuxtorov@gmail.com, Orcid kod 0009-0000-9017-2946

Annotatsiya: *Ushbu maqolada turistlarning destinatsiyada qolish muddatiga ta'sir etuvchi omillar va uni boshqarishning zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda joylashtirish infratuzilmasi, turistik mahsulotlar, xizmatlar sifati, transport, narx, mavsumiylik va turist tajribasi asosiy omillar sifatida baholanadi. Samarqand viloyatining rasmiy statistik ma'lumotlari asosida turizm infratuzilmasining rivojlanish dinamikasi va mavjud boshqaruv imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Turistlarning hududda qolish muddatini uzaytirishga qaratilgan destinatsion boshqaruv mexanizmlari va asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari taklif etiladi.*

Kalit so'zlar: *turist, qolish muddati, turizmni boshqarish, destinatsiya, turist oqimi, joylashtirish vositalari, turistik xizmatlar, Samarqand, mavsumiylik, turist tajribasi.*

Kirish.

Zamonaviy turizmda tashriflar soni muhim bo'lsa-da, destinatsiyaning iqtisodiy samaradorligi asosan turistning qolish muddati, xarajatlari va qiymat zanjiridagi ishtiroki bilan belgilanadi. Shu bois turizm menejmentida jalb qilish bilan birga qolish muddatini boshqarish ham ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Qolish muddati (Length of Stay – LoS) turistning destinatsiyada o'tkazgan kunlari yoki tunashlari sonini anglatadi. U joylashtirish bandligi, xizmatlarga talab va hududiy iqtisodiy faollikka bevosita ta'sir ko'rsatadi.[1] Shuning uchun LoS ni faqat individual qaror emas, balki destinatsiya menejmenti orqali boshqarilishi mumkin bo'lgan ko'rsatkich sifatida baholash lozim.

LoS ga safar maqsadi, daromad, yosh, transport qulayligi, obyektlar soni, xizmat sifati, narxlar, xavfsizlik va umumiy tajriba kabi omillar ta'sir etadi.[2] Ulardan bir qismi turistning shaxsiy xususiyatlariga, ikkinchisi esa boshqaruv subyektlari tomonidan tartibga solinishi mumkin.

Samarqand viloyati tarixiy-madaniy, ziyorat, gastronomiya va rekreatsion resurslar salohiyatiga ega bo'lib, infratuzilmaning rivojlanishi turistlarning uzoqroq qolishi uchun imkoniyat yaratmoqda.

Tadqiqot maqsadi – Samarqandda LoS ga ta’sir etuvchi boshqariladigan omillarni aniqlash va qolish muddatini uzaytirishga qaratilgan zamonaviy menejment mexanizmlarini taklif etish.

Asosiy qism.

Turistlarning qolish muddati odatda turistning destinatsiyada qolgan kunlari yoki tunashlari orqali aniqlanadi. Amaliy jihatdan o‘rtacha qolish muddatini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$QM = TN / TS$$

bu yerda:

QM — o‘rtacha qolish muddati;

TN — turistlarning jami tunashlari;

TS — joylashtirilgan turistlar yoki tegishli davrdagi turistlar soni.

Ushbu ko‘rsatkichning muhimligi shundaki, turistlar sonining o‘zi destinatsiyaning real iqtisodiy yuklamasini to‘liq ifodalamaydi. Masalan, 100 ming turistning o‘rtacha 2 kun qolishi 200 ming turist-tunashni, 80 ming turistning o‘rtacha 4 kun qolishi esa 320 ming turist-tunashni shakllantiradi. Demak, turistlar soni kamroq bo‘lgan ikkinchi holatda joylashtirish, ovqatlanish, transport, savdo va boshqa xizmatlarga talab yuqoriroq bo‘lishi mumkin.

Shu sababli destinatsiya menejmentida **turistlar soni, turist-tunashlar, o‘rtacha qolish muddati va bir turistning o‘rtacha xarajati** o‘zaro bog‘langan ko‘rsatkichlar sifatida baholanishi lozim.

Qolish muddatini boshqarishning asosiy maqsadi turistni sun’iy ravishda uzoqroq ushlab turish emas, balki uning qo‘shimcha kun qolishi uchun iqtisodiy, madaniy va rekreatsion jihatdan yetarli qiymat yaratishdir. Buning uchun destinatsiya bir kunlik tashrifga mo‘ljallangan alohida obyektlar yig‘indisidan ko‘ra, bir nechta kun davomida foydalanish mumkin bo‘lgan kompleks turistik mahsulotga aylanishi kerak.

Turistlarning qolish muddatiga ta’sir etuvchi omillar

1-jadval

Omil guruhi	Asosiy omillar	Menejment orqali ta’sir qilish darajasi
Turistik resurslar	tarixiy obidalar, muzeylar, tabiat, ziyorat obyektlari	Yuqori
Turistik mahsulot	kompleks marshrutlar, tematik turlar, festivallar	Yuqori
Joylashtirish	mehmonxona, hostel, mehmon uyi, xizmat sifati	Yuqori

Transport	aeroport, temir yo‘l, avtomobil va ichki qatnovlar	Yuqori
Narx	tur paketlari, joylashtirish, ovqatlanish va transport narxlari	O‘rta-yuqori
Xizmat sifati	servis tezligi, xodimlar malakasi, qulaylik	Yuqori
Raqamlashtirish	onlayn bronlash, mobil ilova, raqamli xarita	Yuqori
Mavsumiylik	yuqori va past mavsumlar	Yuqori
Turist xususiyatlari	yosh, daromad, safar maqsadi, kelib chiqish mamlakati	Bevosita boshqarilmaydi
Vaqt cheklovi	ta‘til va ish jadvali	Cheklangan

Jadvaldan ko‘rinadiki, turistning shaxsiy xususiyatlari va vaqt imkoniyatlari destinatsiya menejmenti tomonidan to‘liq boshqarilmaydi. Biroq turistik mahsulot, infratuzilma, xizmat sifati, transport, raqamli xizmatlar va tadbirlar kabi omillar orqali turistning qolish qaroriga sezilarli ta‘sir ko‘rsatish mumkin.

Samarqand viloyatida turistlarning qolish muddatini boshqarish imkoniyatlarini baholashda, avvalo, turistlarni qabul qilish va joylashtirish infratuzilmasining holatini o‘rganish zarur. Chunki turist destinatsiyada qo‘shimcha kun qolishi uchun tegishli joylashtirish, ovqatlanish, transport va ko‘ngilochar xizmatlar mavjud bo‘lishi kerak.

Samarqand viloyati statistika boshqarmasining 2024-yil yakunlari bo‘yicha ma‘lumotlariga ko‘ra, viloyatda **361 ta mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositasi** faoliyat yuritgan. Ulardagi **nomerlar soni 6 603 ta**, mavjud joylar soni esa **13 827 tani** tashkil etgan. Mazkur joylashtirish vositalarida **428 451 kishi** joylashtirilgan.[3]

2023-yil bilan taqqoslaganda joylashtirish vositalari sonining sezilarli ko‘paygani kuzatiladi. Turistik infratuzilmaning bunday kengayishi turistlarni qabul qilish imkoniyatlarini oshiradi, biroq infratuzilmaning o‘zi qolish muddatini avtomatik ravishda uzaytirmaydi. Buning uchun joylashtirish vositalari turistik mahsulot, transport, ovqatlanish, ekskursiya va ko‘ngilochar xizmatlar bilan yagona tizimda ishlashi kerak.

Samarqand viloyatida joylashtirish infratuzilmasining asosiy ko‘rsatkichlari

2-jadval

Ko‘rsatkich	2023-yil	2024-yil	O‘zgarish
Mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalari, birlik	247	361	+68,4%
Nomerlar soni, birlik	4 482	6 603	+47,4%

Joylar soni, birlik	12 838	13 827	+7,2%
Joylashtirilgan shaxslar, kishi	≈345 651	428 451	+80,6%

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, “Samarqand viloyatida turizm va dam olishni rivojlanishi”, 2024-yil.[3]

Mazkur statistik ma’lumotlar Samarqandda turizm infratuzilmasi kengayayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, joylashtirish vositalari sonining **68,4 foizga**, joylashtirilgan shaxslar sonining esa **80,6 foizga** oshishi turizm xizmatlariga bo‘lgan talabning yuqoriligini ko‘rsatadi.

Boshqaruv nuqtai nazaridan esa asosiy savol “qancha mehmonxona mavjud?” emas, balki “mavjud joylashtirish quvvatlari turistlarning qolish muddatini uzaytirishga qanchalik xizmat qilmoqda?” degan savol bo‘lishi kerak.

Buning uchun mehmonxonalar bilan turoperatorlar, restoranlar, muzeylar, transport kompaniyalari va turistik obyektlar o‘rtasida integratsiyalashgan turistik paketlarni shakllantirish zarur.

Turistlarning qolish muddatiga ta’sir qiluvchi muhim omillardan yana biri turistik mahsulotlarni shakllantirish va sotish tizimidir. Turoperator va turistik agentliklar turist uchun alohida obyekt emas, balki bir nechta kunlik kompleks dastur yaratish imkoniyatiga ega.

Samarqand viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlariga ko‘ra, **2024-yilda viloyatda 144 ta turistik firma va tashkilot** faoliyat yuritgan. Ular tomonidan **61 679 kishiga xizmat ko‘rsatilgan** va **71 076 ta sayyohlik yo‘llanmasi sotilgan**. 2023-yilda esa turistik firma va tashkilotlar soni 136 tani tashkil etgan.[3]

Samarqand viloyatida turistik firmalar faoliyati dinamikasi

3-jadval

Yil	Turistik firma va tashkilotlar soni	Xizmat ko‘rsatilgan shaxslar soni
2021	41	7 832
2022	57	27 817
2023	136	71 338
2024	144	61 679

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, Samarqand viloyati statistika boshqarmasi.[3]

Jadval ma’lumotlari 2021–2024-yillarda turistik firmalar sonining **41 tadan 144 tagacha** oshganini ko‘rsatadi. Bu qariyb 3,5 baravar ko‘payish demakdir. Shu bilan birga, xizmat ko‘rsatilgan shaxslar soni 2023-yildagi 71 338 kishidan 2024-yilda 61 679 kishiga kamaygan.

Bu holat turistik firmalar sonining ko‘payishi bilan xizmatlar hajmi avtomatik ravishda bir xil sur‘atda oshmasligini ko‘rsatadi.

Mazkur vaziyat turizm menejmenti uchun muhim xulosani beradi: **turistik korxonalar sonining ko‘payishi emas, ularning turist uchun yuqori qiymat yaratadigan mahsulotlarni shakllantirish qobiliyati asosiy natija bo‘lishi kerak.**

Bundan tashqari, turistik faoliyatning hududiy konsentratsiyasi ham muhim muammo hisoblanadi. 2024-yilda viloyatdagi 144 ta turistik firma va tashkilotning **134 tasi Samarqand shahrida** joylashgan. Bu jami turistik firmalarning qariyb **93 foizi** shaharda to‘planganini anglatadi.[3]

Natijada turistlar uchun viloyatning boshqa hududlaridagi resurslarni kompleks turistik mahsulotga aylantirish imkoniyati yetarli darajada ishlatilmay qolishi mumkin. Samarqand shahrining tarixiy obyektlari asosiy tashrif nuqtasi bo‘lsa, viloyat tumanlaridagi ekologik, gastronomik, ziyorat va hunarmandchilik resurslari turistning qo‘shimcha kun qolishini ta‘minlovchi mahsulot sifatida shakllantirilishi mumkin.

Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasining rivojlanishi faqat an‘anaviy mehmonxonalar bilan cheklanmayapti. Milliy statistika qo‘mitasining SIAT ma‘lumotlar bazasida viloyatdagi **ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalari** soni 2024-yilda 40 tani, 2025-yilda esa 113 tani tashkil etgani qayd etilgan.[4]

Samarqand viloyatida ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalari soni

4-jadval

Yil	Ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalari, birlik	O‘zgarish
2022	36	—
2023	39	+3
2024	40	+1
2025	113	+73

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, SIAT.[4]

2024–2025-yillarda ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalari sonining **40 tadan 113 tagacha**, ya‘ni qariyb **2,8 baravar** oshishi Samarqand turizm infratuzilmasida yangi segmentlar shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Bunday obyektlardan foydalanish turistlarning qolish muddatini uzaytirishda muhim imkoniyat yaratadi. Chunki ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalari oddiy tunash ehtiyojidan tashqari sog‘lomlashtirish, rekreatsiya, dam olish yoki boshqa maxsus turistik ehtiyojlarni qondirishi mumkin.

Shu sababli turizm menejmenti ushbu infratuzilmalarni umumiy turistik tizimdan alohida emas, balki Samarqandning ko‘p kunlik turistik mahsulotlarini shakllantiruvchi element sifatida ko‘rishi lozim.

Turistlarning qolish muddatini boshqarish mexanizmi:

LoS ni boshqarish viloyat hokimligi, turizm tashkilotlari, mehmonxonalar, turoperatorlar, transport, muzeylar, restoranlar va mahalliy aholi o‘rtasidagi koordinatsiyaga asoslangan yagona tizim bo‘lishi kerak.

Asosiy bosqichlar:

1. Diagnostika — o‘rtacha qolish muddati, xarajatlar va mavsumiylikni aniqlash.
2. Segmentatsiya — turli turist guruhlar uchun alohida dasturlar.
3. Mahsulotni komplekslashtirish — shahar va tuman resurslarini birlashtirgan 2–5 kunlik marshrutlar.

4. Raqamli boshqaruv — yagona mobil platforma.

5. Monitoring — LoS, bandlik, xarajat va qoniqishni baholash.

Asosiy omillar:

- Mahsulot diversifikatsiyasi (tarix + gastronomiya, hunarmandchilik, ekologiya).
- Shahar va tumanlar integratsiyasi.
- Tadbirlar turizmini past mavsumga yo‘naltirish.
- Transport qulayligi (“Samarqand + tuman” mikroyo‘nalishlari).
- Xizmat sifati va raqamli tavsifa tizimi.

Boshqaruv modeli:

Resurs → mahsulot → infratuzilma → transport → xizmat → tajriba → LoS uzayishi → iqtisodiy samara.

Markazda “Samarqand Tourism Dashboard” platformasi orqali real ma’lumotlar asosida qarorlar qabul qilinadi.

Bunday platforma asosida turizm boshqaruvi quyidagi savollarga muntazam javob olishi mumkin:

1. Turistlar qaysi davrda ko‘proq kelmoqda?
2. Ular o‘rtacha necha kun qolmoqda?
3. Qaysi obyektlar turistni ko‘proq vaqt ushlab turmoqda?
4. Qaysi tumanlarga turist oqimi yetarli emas?
5. Turistlarning bir kunlik o‘rtacha xarajati qancha?
6. Qaysi xizmatlar turistning qolish muddatini uzaytirmoqda?
7. Qaysi mavsumlarda qo‘shimcha turistik mahsulotlar kerak?

Shunday tizim orqali turizm boshqaruvida qarorlar umumiy taxminlarga emas, balki real statistik ma’lumotlarga asoslanishi mumkin.

Turistlarning qolish muddatini baholash uchun KPI tizimi:

Turistlarning qolish muddatini samarali boshqarish uchun Samarqand viloyatida quyidagi asosiy ko‘rsatkichlardan foydalanish taklif etiladi:

Turistlarning qolish muddatini boshqarish KPI tizimi**5-jadval**

Ko'rsatkich	Mazmuni	Boshqaruv maqsadi
O'rtacha qolish muddati	Bir turistga to'g'ri keladigan kun/tun	Qolish vaqtini optimallashtirish
Jami turist-tunashlar	Jami tunashlar soni	Real turistik yuklamani aniqlash
Joylashtirish vositalari bandligi	Foydalanilgan quvvat ulushi	Infratuzilmadan foydalanish samaradorligi
Bir turist xarajati	Turistning o'rtacha sarfi	Iqtisodiy qiymatni oshirish
Bir turistga to'g'ri keladigan obyektlar soni	Tashrif qilingan turistik obyektlar	Marshrutni diversifikatsiya qilish
Hududiy taqsimot	Shahar va tumanlar bo'yicha turist ulushi	Turizmni hududlarga yoyish
Mavsumiylik koeffitsiyenti	Yuqori va past mavsum farqi	Mavsumiylikni kamaytirish
Turist qoniqishi	Xizmatlar bo'yicha baho	Xizmat sifatini oshirish
Qayta tashrif ulushi	Takroriy turistlar ulushi	Uzoq muddatli turist qiymatini oshirish
Raqamli xizmatlardan foydalanish	Bronlash va raqamli xizmatlar ulushi	Turist tajribasini yaxshilash

Mazkur tizimning asosiy afzalligi shundaki, u turizm rivojlanishini faqat turistlar soni orqali emas, balki **turistning hududda yaratadigan iqtisodiy qiymati va vaqtini boshqarish** orqali baholash imkonini beradi.

Samarqand viloyatining 2024-yil statistik ma'lumotlari turizm infratuzilmasining jadal rivojlanayotganini ko'rsatadi. Viloyatda 361 ta mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositasi, 6 603 ta nomer va 13 827 ta joy mavjud bo'lib, ularda 428 451 kishi joylashtirilgan.[3] Bu ko'rsatkichlar turistlarni qabul qilish imkoniyatlari kengayib borayotganini ko'rsatadi.

Turistik mahsulotlarni tashkil etuvchi firmalar soni ham 2021-yildagi 41 tadan 2024-yilda 144 tagacha oshgan. Shu bilan birga, ularning 93 foizga yaqini Samarqand shahrida joylashgani turistik faoliyatning hududiy konsentratsiyasi yuqoriligini ko'rsatadi.[3] Mazkur holat viloyatning boshqa hududlaridagi turistik resurslarni iqtisodiy faoliyatga jalb qilish orqali turistlarning qolish muddatini uzaytirish uchun muhim boshqaruv rezervi mavjudligini anglatadi.

Ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalari sonining 2024-yildagi 40 tadan 2025-yilda 113 tagacha oshishi ham turistik infratuzilmaning diversifikatsiyalanayotganini ko‘rsatadi.[4] Bunday infratuzilmadan samarali foydalanish uchun uni alohida obyekt sifatida emas, balki ko‘p kunlik turistik mahsulotlarning tarkibiy qismi sifatida boshqarish zarur.

Shu sababli Samarqand viloyatida turizm menejmentining strategik maqsadi **“ko‘proq turist jalb qilish”** bilan cheklanmasdan, **“turistning destinatsiyada qolish muddatini, xarajatlarini va hududiy iqtisodiy hissasini oshirish”** tamoyiliga asoslanishi lozim.

Buning uchun turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish, Samarqand shahri va viloyat tumanlari o‘rtasidagi turistik integratsiyani kuchaytirish, tadbirlar kalendarini boshqarish, transport qulayligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash, ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalaridan foydalanish va raqamli monitoring tizimini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Natijada turistlarning qolish muddati destinatsiyaning passiv statistik ko‘rsatkichi emas, balki **rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, monitoring va nazorat funksiyalari orqali boshqariladigan turizm menejmentining strategik KPI ko‘rsatkichi** sifatida shakllanadi.

Izohlar:

[1] UN Tourism. Tourism Statistics. Madrid: UN Tourism. Turizm statistikalarida turistlarning tunashlari va qolish muddati destinatsiya faoliyatini baholashning muhim ko‘rsatkichlari sifatida qo‘llanadi.

[2] Turistlarning qolish muddatiga ta’sir etuvchi omillar bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda safar maqsadi, destinatsiya xususiyatlari, xarajatlar, vaqt cheklovi, transport va turistik resurslarning ta’siri tahlil qilingan.

[3] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatida turizm va dam olishni rivojlanishi, 2024-yil ma’lumotlari. Rasmiy press-reliz 2025-yil 12-avgustda e’lon qilingan.

[4] O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, SIAT. Ixtisoslashtirilgan joylashtirish vositalari soni. Ma’lumotlar 2026-yil 19-avgustda yangilangan; Samarqand viloyati bo‘yicha 2024-yilda 40 ta, 2025-yilda 113 ta obyekt qayd etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UN Tourism. Tourism Statistics. Madrid: UN Tourism.
2. UN Tourism. World Tourism Barometer. Madrid: UN Tourism.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. SIAT — Statistika ma’lumotlar bazasi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Samarqand viloyatida turizm va dam olishni rivojlanishi. Samarqand, 2024.

5. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Turizm va xizmatlar sohasi bo‘yicha statistik ma’lumotlar.

6. Turizm sohasida turistlarning qolish muddati va destinatsiya boshqaruviga oid xalqaro ilmiy tadqiqotlar.